

A konferencia anyagát, mind a referátumokat, mind pedig a hozzászólásokat a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus—Leninizmus Oktatási Főosztálya *Tájékoztató* c. kiadványának 1966. 1. száma teljes terjedelmében közreadta.

Az említett műveken és eseményeken kívül számtalan más, jelentős mű (mint pl. legutóbb Makai Márta *Az erkölcsi tudat dialektikája* c., szemlénkbe már bele nem illeszthető műve) és esemény gazdagítja és színesíti napjaink etikai életét. Az etikai front felélénkülésének az előzőekben történt bemutatása persze még a relatív teljesség igényét sem tűzte ki céljául, hisz ezt az adott keretek nem teszik lehetővé. A tárgyalás a kiragadott művek és jelenségek alapján igyekezett a tendenciát, a lényegét érzékeltetni, mindenekelőtt azt, hogy társadalmi fejlődésünkben az erkölcs, ideológiai fejlődésünkben pedig az etika előterébe kerülése a fejlődés szükségszerű velejárója.

HORUCZI LÁSZLÓ

„A LÉT TEGYEN RENDET NE A HALÁL!”

ILLYÉS GYULA: DÖLT VITORLA

Szokatlan és ritka jelenség világirodalmi méretekben is az olyan *nagy* költő, akinek megadatik az élettől, hogy az ifjú- és a férfikor lírája után az öregkor hattyudalát is élénkelhesse. A magyar irodalomban, ahol Petőfi 26, József Attila és Csokonai 32 évet élt, s nagyjaink közül kevesen élték túl az 50-et, még rendhagyóbb jelenség az élet alkonyával szembenező, az elmúlás kérdésével gondolatilag és érzelmileg egyaránt számoló, de egy végigélő és végigküzdött hosszú élet bölcsességével és melankóliájával s nem a korai halál rettenetével küzdő költészet. Nem véletlen, hogy Illyés utóbbi évtizedének költészetét méltatói, Arany János és Goethe rokon jellegű kései költészetével hozták kapcsolatba. Diószegi András szép és érthető tanulmányában (Kortárs 1961/10.) Illyés „Őszikéinek” nevezte az 1961-ben megjelent *Új versek* kötet verseit. És joggal. A világváltás hevében és tektonikus rengései közben időlegesen elapadt költői ér váratlan erővel buzgott fel századunk egyik legjelentősebb költőjében az 50-es évek elején, erőteljesen közösségi érdekű, nagy gondolati költészetet teremtve. A *Kézfogások* (1956) sok nagy versében a nemzet, emberiség és a művészet nagy kérdéseivel vívódott Illyés, a küzdő ember szenvedélyességével. Épp ezért váltott ki némi meglepetést, és sokakban leplezetlen csalódást is életművének az öregkor lírájába forduló újabb szakasza. Élet és halál, egzisztencia és elmúlás került e vallomássorozat előterébe. A fiatal- és férfikor nagy, közösségi érdekű miértjei után az élet utolsó nagy miértjének bűvölete lett úrrá a költőn, a lét szépségeinek elvesztésén érzett fájdalom egy melankóliával mélyen átszőtt, időtlen életbölcesség kialakulásához vezetett. Ennek szemszögéből értékelte újjá az ifjúkor forradalmas hitét és szenvedélyességét, melyre pedig a férfikor nagy műveiben gyakran ironiával nézett vissza. Itt is megtörtént az életben oly gyakran visszatérő és megfigyelhető szövetség: az ifjak és öregek szövetsége a középső nemzedék feje fölött, s e szövetséget most az ifjúkor teközlő életenergiái és szépsége iránti nosztalgia erősítette. Az élet örök törvényei az időleges, a csak mai törvények elé kerültek az értékrendben, s a kötet költeményeinek elrendezése is a természet örök körforgásának, az évszakok váltakozásának témájára fűződött.

A *Dölt vitorla* újabb fél évtized termését fogja össze, s ha az eddigi köteteiből kiharadt, korábbi versei is helyet kaptak benne, mégis nyilvánvaló, hogy az életmű fejlődésének legutóbbi szakaszát reprezentálják. Ezért magától értetődően vetődik fel a kérdés: mennyiben folytatás és mennyiben új út törése a *Dölt vitorla* illyési lírája?, folytatja-e saját „Őszikéinek” nosztalgikus elmúlás-költészetét, sokak által „privatizálónak” bélyegzett korát, s ha nem mindenben, milyen új vonások fedezhetők fel költői önarckép-sorozatán?

Párszori figyelmes olvasás után is szembeötlenek a kötet életművet folytató elemei. Az ifjúkort mindent legyőző szépségében idézi fel a költői látomás. Az elmúlt élet varázsa a rég elfelejtett tárgyakat is átlelkesíti, a tengert zúgó kagyló, a kerékabroncsozás munkafolyamata, a bélyeggyűjtés, eső és zivatar apró mozzanatai egykori epikus lírájának részletező igényével teremti újjá a falusi gyermekkort. De ahogy a *Húgaid*-ban az élettársat múltjában, a közösen eltöltött élet minden szakaszában is maga elé idézi az emlékező tekintet, saját életét is egészeiben vállalja, még ha a múlt felfedezésében a legnagyobb jelentőségre ma már a szinte mitológiai messzeségbe került, s az idő kódén át minden részletében

megszépült gyermekkor tesz is szert. Folytatásnak lehet érezni a kötet szerkezeti felépítésének sémáját is: a gazdag és váltakozó tematikájú versanyagot Illyés itt is az évszakok egymásutánjának – bár kevésbé szembetűnő – fonalára fűzte fel. Föld alatti bűvópatakból felszínre tört, s inkább a *Kézfogások* korszakának hangját idézi aránylag sok és jelentős „közéleti” költeménye. Végül az elmúlás problémáival is tovább küszködik ez a vallomáslíra, egész a *Kő-tekintet* rettetéig.

De a folytatásra utaló elemek mellett igen jelentős változásokra is fel kell figyelni. Az egyik mindjárt formai újdonsággal jelentkezik: Illyés saját gyermekmúltját idéző lírája – néhány vers kivételével – csaknem kizárólag prózaverseiben jelentkezik. Hangulati oldottság, derű és nosztalgia új edényt, türelmesebb és lazább formát követelt magának, míg a vers kötött világát a gondolatok és képek késpenge-villódzása, a balladaivá, minden feleset, de sokszor már szinte nem csupán a fölösleget lefaragó tömör és szorongató gondolatiság tölti ki. S ez a kegyetlen intellektualitás egy zorddá vált világszemlélet megfogalmazását szolgálja. Az elmúlásba való beletörődést fogalmazzák meg ezek a sorok:

*Főt hajtok. Jó. De félek,
iszonyú ára lesz
a kő-tekintetben, mit
szemem rátok szögez,
mit küld már odaátrol
a végleg-nyílt s konok
zord szembogár, amit már
nem én kormányozok...*

(Kő-tekintet)

de mintha ebből a „végleg-nyílt s konok zord” tekintetből már ideátra is előlegezett volna Illyés a kötet sok (nagy? vagy inkább inéjsztó?) versében. Nem csak az elmúlás értelme (vagy értelmetlensége), de a lété is sokszoros kérdőjelet kap, a tragikus, a keserűen reménytelen életérzés hangjai háttérbe szorítják a nosztalgiát, és eltüntetik a melankóliát, a lemondás helyett a vívódás, a lét utált formái és az elmúlás elleni küzdelem lesz uralkodóvá. A modern racionális költészet sokszor rejtőzködő személytelensége és illúziómentessége mellett azért emlékeztet ez a kötet inkább az öreg Goethe intellektualitására, mint Arany ősi hangulatára. A természeti körforgás is bezárul: a téllal kezdődik s azzal is végződik a „keret”. S benne a túlélés filozófiáját szimbolizáló, ember előtti erők: a Varjak és a fák (*A fákhöz*). A nil humani a me alienum puto örök igazsága is újjáfogalmazódik mai életérzésében:

Minden düh ismerős szívemnek.

(Düh)

S a téli keretképekben az embergyűlölet szokatlanul éles hangjai is felcsendülnek:

*Ami emberi: szúr, vág, csíp, mar, – oh
kirázni végre, mint férges ruhát
ember-bolhától e tág
föld-viseletünket, az volna jó!*

(Szívembe)

S a kritikusaira acsarkodó Petőfi sem teremthetett megsemmisítőbb képet, mint Illyés *A magánszorgalmú kuttyák*-ról, akiket végül a gazda is oldalba rüg és pokolba kerget. A vádat, rágalmat, gyanút, ócsárlást, becsületrablást dicséri, mint a végletesen magára maradt ember útbaigazító nyilait *Ti, kalauzaim* c. versében. A *Halak*-ban az általános élettörvény példázatát adja: „a nagy benyeli a picit.” S a vallásos vigaszt elutasító versek (*Az agy urai, Mi lett az isten? Esély egzisztencialistáknak*) után még az önpusztítás reménytelensége is megkísérti (*Kleist gyógyulása, Rendtevés*).

A –20 fokos keretversek közé foglaltan azonban – elsősorban a már említett, gyermekkorát idéző prózaversekben (*Világszerzés, A tenger, Uralkodó, Gyermekkorom zivatarai, Elgurult pénz, Munka*) – az élet szépségének himnusza zeng fel, s a kételkedés és reménytelenség perceit megélt költő hangulatára (pl. *Kutya-hang*: „Szólván is oly hiába szól, | mint a pokol bugyraiból | a fájdalom; | mint kínai imamalom | rózsafűzér, kereplő, cseppre-csepp | mely nem vájja a követ!) a hit hangja perel vissza a *Madarak*-ból, a „Vállald magad” és a „Föl, föl, föl, csak úgy érdemes” igazsága. A Berzsenyi életfilozófiai költeményeire emlékeztető rezignált búcsúzás (*A korosztály behajózása*) mellett az életigenlés, sőt az „örök” élet igenlése rejlik a művészeti alkotásban a halálon is túl megőrzött lét lehető-

ségét kutató versekben. Igaz, hogy ez sem egyértelmű, hisz az *Alkonyat*-ban, a teljes pusztulás víziójában: „Csak a szobrok állnak, különösképpen mindenütt épen a szobrok, kicsinyek, nagyok, régiek, újak, márványok, bronzok, végre méltán kiemelkedve, ők, vak-süket tanúk a halandóság fölött”... de ezzel egy Giotto-kép tanúsága pöröl az *Örök művek világá*-ban:

*Arany kereted egy ország határa.
Se vas, se tűz, se had, se más
nem töri át azt...*

és:

*Minden igazi mű: ellenállási fészek,
átvetett hídfo, tüzelő erőd
detronizálni a zsarnok időt —
Lobogjatok gyönyörű fölkelések.*

De az egyéni lét halált átlépő lehetőségeinél többet is jelent a művészet néhány igen nagy költeményben. Eleven törvényt teremt, hogy: „A lét tegyen rendet, ne a halál!” s a holnap igazáért harcol:

*Jogot tehát az árnyalatnak,
melyben a holnap rajza áll
s a kivételnek
mely holnapra talán szabály;
jogot — hogy hadd kísérletezzék —
a költőknek, a legfőbb kutatóknak.*

(Óda a törvényhozóhoz)

Az öngyilkosság elhalasztására bírja Bernáth Aurél képének látványa, mert:

*Mindenki csodát él, ki él még
azok után, mi volt kiszabva ránk.
Létezni, ez maga a szépség...*

s végül:

A legnagyobb bátorság a remény.

Nagy érv az elmúlásban rejlő tébolyító tudattal szemben a művészet ereje, mely nem csak az egyes ember létét, hanem az emberlét mindenkori értelmét is tovább hagyományozza. De az illyési értékrendben a pusztulás ellen szegezett legfőbb védőfegyver még ma is a nép, a nemzet, az életető közösség. Sűrűsödő keserű pillanatainak is a közösségbe való beágyazottság érzésének hiánya az oka. De ha a végső pillanattal ki-ki személyesen és egyedül is kell szembenézzen, s a fenyegettség tudata egyre gyakrabban is taszít az egzisztencializmus hangulatai és világérzése felé, Illyés mai költészetének épp legnagyobb felíveléseiben a közösségben gondolkodó és közösségért érző embernek mutatkozik. A nép és nemzet történetét vallja magáénak a *Kormos képek* múltidéző sorozata, különösen megkapóan a sorozat 4. költeménye: *A lélek épületei*. Az itt kezdett történelmi névsor (Petőfi, Arany, Rákóczi) a közösségi értékű művészetet dicsőítő Tersánszky-ódában, a másik ember iránti felelősségérzetére rádöbbeneti akaró, Borsos Miklós szoborportréja alkalmán Szabó Lőrinc emlékét idéző csodálatos költeményen s a művészileg kevésbé meggyőző, de a nemzeti művészet erejét hirdető Kodály-versen át folytatódik. Igazi erővel azonban ez az embertárs-líra is ott zendül meg, ahol a népközösség alkotóerejét éneкли meg, mint a *Kunhalmok*-ban, melyeket a népi alkotóerő katedrálisainak tart:

*Mert mégis feltörő vágy s hit nyomát
zengitek! Idegem hallja nomád
dobotok tompa tam-tamját: tovább!*

Az igazi feloldást, a tragikus vívódásra jövő katarzist azonban nem a múlt, hanem a ma népe hozza Illyésnek. A természeti körforgásnak újra a reménytelen, — 20 fokhoz visszavezető téli képei után, úgy érzem, nem véletlenül kerültek mégis a kötet végére azok a költemények, melyek a ma népének világát jelenítik meg. A *Tiszta sorok* és a *Fiatalok, ti...* átvető akkordjai után a téli keret hangulatára még leginkább emlékeztető, mai nemzeti létünk egyik igen fontos problémáját megfogalmazó *Egy körkérdés tanulsága* c. prózaverse következik. A születtesszabályozás és az abortusztörvény körül folytatott vita ilyen drámai megvilágításba még aligha helyezte ezt a nem csak a mai nemzedékek, de az egész nemzet jövője szempontjából Illyés nézete szerint oly döntő kérdést. A halállal szemben a költő „Az életkedvű szabadság szabályaihoz” folyamodik, hogy az ennek a

törvényeinek értelmében folytatott, munkás életet jelenítse meg a kötet legterjedelmesebb művében, a *Mozgó világ* epikus-drámai-lírai képsorozatában, s a fölszabaduló női kezek himnuszát énekelje *Az orsók ürügyén*-ben.

A kötet művészi szempontból korántsem egyenletes. De mégis igaza van Varga Józsefnek (Kortárs 1966/4.): nagy kötetnek kell vallanunk a *Dölt vitorlá-t*. A válság megrázó lírai megnyilatkozásai s a leküzdésükre tett leghősibb emberi erőfeszítések egyaránt magasrendű lírai kifejezést kapnak a kötet 15–20 legnagyobb költeményében, de ha az uralkodó életérzés ellentétes végtelei elég gyakran ismétlődő képekben térnek is vissza, a kifejezésükre szolgáló versek nagy átlaga is minden sallangtól mentes, szigorúan ökonómikus és csaknem klasszicista módon zárt. A modern lírai művészet legtöbb eszközén szuverén módon uralkodik s olvasztotta be saját művészetébe, a zárt formákat is annyira saját dikciójához törve-oldva, hogy a külső forma eszközjellege teljesen felszívódik a mondanivaló szolgálatában. Lírája — még a válság lírája is —, mint már említettem, elsősorban a kötet formai újdonságát jelentő prózaversekben lett menedékre, hagyományos epikus színezete is elsősorban ott él, a *Mozgó világ* képein kívül. Egyébként költött formáiban a nagy feszültségeket hordozó, egyre szigorúbban intellektuális költészet jut lassanként túlsúlyra, néha a személytelenségig, egyes helyeken az érzelmi szikárságig jutva. Legtöbbjükre viszont ma is teljesen érvényes az, amit Diószegi András az *Új versek lírai realizmusáról* írt (Kortárs 1961/10. 607. l.): „A kép jelentése mindig közvetlen, de a *jelentést* sohasem a kép külső héja, látható felülete adja, hanem a lefojtott, belső kép, az, amelyik nem a szem, hanem a lélek, az eszmélet előtt jelenik meg. Nem a vers lesz így kettős jelentésűvé, hanem a költemény a maga szubjektivitásával a világ számtalan szférájában lebegő, egymásnak megfelelő jelentését hozza egyetlen közös nevezőre.”

Lírai „realizmusa” viszont mind tartalmában, mind a kifejezésükre adekvát módon szolgáló, modern formavivmányok miatt egyre kevésbé „népszerű”. Bármennyire nem egyedülálló, az európai antikapitalista-humanista költészet legnagyobbjaival s hazai, naiv illúziójukat s vele együtt gyakran hitüket is vesztett íróinkkal bármennyire rokon is a válsága, leküzdeni csak ő tudja, elsősorban népi humanizmusának nagy tartalékaival. De hogy Illyés is azok közé a pokoljáró dudások közé tartozik, akik nem csak magasrendű költészetet tudnak csíholni a válság mélyéből, hanem a reményt, az ígéret földjét sem tévesztik szem elől még a reménytelenség helyzeteiben sem, azt hadd fogalmazzuk meg saját szavaival:

*Nem érti a csúcs érveit,
ki nem a mélyből érkezik.
Leküzdve önnön meredélyeit.
Így tágul körénk a jövő,
S minden, ami elérhető.*

(Bernáth Aurél egy képe alá.)

S végül hadd idézzük az illyési hit egyik legszebb dokumentumát, a kötet címadó versét:

*Recseg, megdől a rúd, a hosszú
vitorlarúd,
kaszálja szinte a habot, míg
a bárka — fut!
Árboc s vitorla, nézd, előre
mikor repül
leggyőztesebben? Amikor leg-
mélyebbre dül!*

(Szépirodalmi Könyvkiadó 1965.)

CSETRI LAJOS

A SZATÍRA VONZÁSÁBAN

MOCSÁR GÁBOR: PÁVATOLL

Van-e kor, amely nem kiált szatíráért? — kérdi az *Illetlenek* epilógusában — és kicsit az egész kötet epilógusa is ez — Mocsár Gábor, és nem tudván ellenállni e kiáltó hívásnak: írme, előttünk a kötet két regénnyel, a mezőgazdaság átszervezésének hőskorában játszódó *Pávatoll*-al és a négy, véletlen meztelensége miatt hitelét s ezzel már-már emberségét vesztett kortársunkról szóló *Illetlenek*-kel.

Hogyan válaszol a szerző az érzékeny füllel meghallott kiáltásra?

A sokféle megoldási lehetőség között a „klasszikus” az, amelyikben az író